

BARBRO SÖDERBERG

Saga och bulla

Fornsvenska genrebeteckningar och medeltida skriftmiljöer

... ok wij kötmaangara embethet ok companij
här i stockholm os aff aldher haffua haldith ok
rettat epter godha gamla sidhwenio vthan
skriffter ok skraa til denna dagh ...

(Skråordning 1477)

1. Inledning

När man i det medeltida Sverige börjar skriftfästa inhemska muntliga genretexter kommer man naturligt nog att använda de gamla inhemska beteckningarna. Då möter vi för första gången genrebeteckningar med rötter i en inhemsk muntlig kultur som *galder*, *gåta*, *kväde*, *sång* och *saga*. Karakteristiskt för dessa är att de mestadels syftar på genrer som springer direkt ur talhandlingen (jfr *galder/gala*, *sång/sjunga*, *saga/säga*). Det förefaller emellertid som om de substantiviska beteckningarna kan beläggas först i den latinska skriften. Runskriften lämnar exempel på genretexter som galder och dikter av skalde- och eddatyp, men genrebegreppet som sådant antyds för övrigt främst i verbbruket med performativer som *gala/galdra* och *säga*, även om ett och annat ord kanske kan tolkas som en substantivisk genrebeteckning (t.ex. *gråt*, *spå* och *minne*). — Samtidigt med latinskriften införs latinet som skriftspråk och då importerar också latinska beteckningar för importerade skriftgenrer. Exempel på sådana är *bullla* och *brevere*.

Exemplen illustrerar hur man under medeltiden försöker komma till rätta med ett terminologiskt problem, orsakat av mötet mellan latin och svenska samt den nya skriftliga genretextproduktionen på svenska. Man utnyttjar två strategier. För traditionella muntliga genrer använder man inhemska benämningar. Med syftning på skriftliga

alster av importerad typ däremot den främmande benämningen. Men hur gör man när skriftgenretexter kommer att produceras inom landet och på svenska, och när en klarare uppfattning om genrens krav resulterar i en differentiering av begreppen som behöver kodifieras också i det svenska språket? Representerar de ovan relaterade exemplen de enda eller ens de vanliga strategierna i sådana fall? Vilka ord används faktiskt? Vilka genrebegrepp differentieras med hyponymer? Varför? Kan man anta att en ökande begreppsdifferentiering speglar en ökande skriftförtrogenhet?

När det gäller västnordiskan har Lars Lönnroth (1975: 422) hävdad att språket visar "a surprising lack of terms designating what we today have come to regard as the classic Norse prose genres, while on the other hand there was no lack of terms designating Latin prose genres." Man skulle faktiskt inte ha haft någon som helst beteckning för inhemska prosagenrer till skillnad från översättningsprosan. *Saga* skulle liksom latinets *narratio* och *historia* bara syfta på muntlig berättelse i största allmänhet (Lönnroth 1964: 15). Å andra sidan skulle de termer som faktiskt användes ha varit starkt influerade av latinet. Men — de betecknar dessutom inte hela texter utan delar av sådana, så t.ex. legendterminologins latinska *vita*, *passio*, *miraculis* och isländska *lifssaga*, *pínslarsaga*, *járteikn*. Helheten "was left to the discretion of the writer" (Lönnroth 1975: 422). — Hur är det med motsvarande förhållanden i fornsvenskan?

Inger Larsson har 1993 visat hur de fornsvenska lagarna använder ordet *brev* (diplom). De visar en på sätt och vis förvånande brist på differentiering av terminologin. Hur är det egentligen i praxis med denna vår äldsta inhemskt producerade latingenre?

Frågorna kunde mångfaldigas men här är inte utrymme för detta. Syftet med denna uppsats är framför allt att peka på ett intressant problemområde.

2. Genrebegreppet

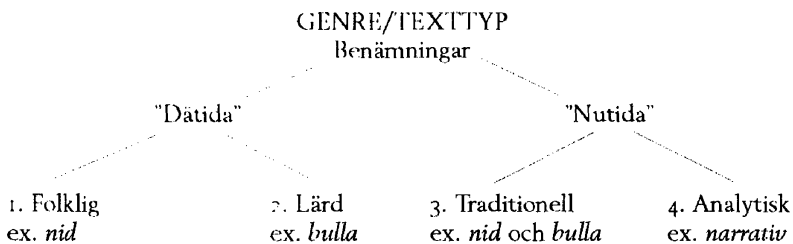
I "Genrebegreppen" frågar sig Lönnroth (1964: 24) om de isländska skrivarna varit medvetna om några genregränser i materialet. Samma fråga kan med fog ställas beträffande svenskt berättande material och även andra framställningsformer. Att genreföreställningar faktiskt existerade antyder i vissa fall just benämningarna och dessas distribution. Lönnroth anför ett exempel på detta: *lifssaga* skulle användas i

hagiografiska sammanhang medan *aevisaga* skulle syfta på världsliga biografier.

Problemet återkommer i samband med klassifikationsfrågor. För västnordiskans del hänvisas till diskussionerna i Mitchell (1991) och Swenson (1991) vilka ger en god överblick över problemen där och över genrebegreppets teoretiska status i den västnordiska diskussionen. Ett tyskt exempel får emellertid här antyda problemens generella karaktär. Ingeborg Glier (1971: 6 f.) har problem med den medeltida termväxlingen (*rede, spruch, maere, gedicht, bouch* etc.) när hon skall gruppera sitt minnerede-material. De medeltida benämningarnas oklarhet blir uppenbarligen störande ur ett modernt perspektiv och förhållandet leder till att klassifikationen av medeltida texter får ske på modern analytisk grund medan spåren av eller indicierna på medeltida genreuppfattning tyvärr skjuts i bakgrunden.

Genrebegreppet som sådant problematiseras inte här (jfr t.ex. Swenson 1991) utan med *genre* förstås, på ett konventionellt och tämligen oprecist sätt, en social institution, en funktion av sociala förväntningar, kodifierad i språket med en mer eller mindre precis benämning (så även t.ex. Swales 1990). Därmed kan *genre* ställas i motsättning till *texttyp*, vilket förstås som ett analytiskt begrepp, ett mer eller mindre vetenskapligt hjälpmedel vid klassifikation av texter. Motsättningen mellan de två begreppen överlappar som jag ser det också en motsättning mellan folklig och lärd klassifikation. Medan den förra — och de benämningar som ingår i den — i hög grad baseras på prototypuppfattningar vad beträffar referenten grundas den senare på definitionsmässiga egenskaper.

Diagrammet nedan avser att illustrera såväl tankegången och sambandet mellan de två perspektiven som dessas relation till det aktuella materialet.

Enligt mitt synsätt bör bara alltså bara den fjärde gruppen benämnas *texttyp*, och med det ordet förknippas då en vetenskaplig kategorisering, baserad på analytiska modeller av t.ex. litterärt eller textlingvistiskt slag.

Däremot representerar 1–3 olika interagerande termuppsättningar. Den traditionella genreuppsättningen (3), som den representeras av t.ex. Geetes och Collijns fornsvenska bibliografier (1903 och 1919 respektive 1945–8), är delvis ett resultat av sammansmältningen av 1 och 2 men också med tillskott från andra håll.

Den folkliga genreuppsättningen (1) representeras under medeltiden framför allt av inhemska ursprungligen muntliga genrebeteckningar som exv. *nid*. Den lärda genreuppsättningen (2), som för medeltidens del i hög grad baseras på retoriska teorier och alltså kan fattas som grundad på en förvetenskaplig analytisk kategoriseringsmodell, representeras här av *bulle*.

Uppdelningen är givetvis inte komplikationfri men den understryker några viktiga distinktioner. Geetes och Collijns genrebeteckningar är i princip anakronistiska. Sådana genrebenaämningar kan givetvis användas vid klassifikation, men man måste då hålla i minnet att klassifikationen kan ha varit en annan under medeltiden — om en sådan över huvud taget varit aktuell. Klassifikationistiska texttypsbenämningar är en sak; genreuppfattningar en annan.

Parentetiskt kan tilläggas att Ong (1982: 11) avvisar termer som *genre* för även konstfulla och/eller pregnanta muntliga framställningsformer som t.ex. gåtan eller ordspråket. Han ser i första hand sådana som "voicings". En anledning till Ongs avvisande hållning till litterär terminologi är säkerligen hans uppfattning att den muntliga kulturen präglas av ett syntetiskt tänkande som skulle förhindra en medvetenhet om själva företeelsen medan först en skriftkultur skulle ge förutsättningar för analytiskt tänkande. Detta synsätt förefaller mig dock mot all intuition och i det här sammanhanget dessutom mindre lämpligt, eftersom det här är viktigt att hålla ihop muntliga och skriftliga framställningsformer för att få ett grepp om utvecklingen i ett övergångsskede från en muntlig till en alltmer skriftberoende kultur. Själv ansluter jag mig därför hellre till Carol Fleisher Feldmans synsätt. Hon hävdar (1991) — och visar enligt mitt förmenande övertygande — att konstfulla muntliga former som indonesisk Warapoesi, filippinsk Ilongot-retorik och indianska myter inbjuder både till medveten reflexion och tolkning, d.v.s. analytisk, intertextuell verksamhet. Dessutom menar även hon att just variationen i benäm-

ningarna på former och subformer ger en indikation på att genreuppfattningar föreligger. — I själva verket förefaller det mig betydligt rimligare att tolka genrerna som ett karakteristikum för diskursen som sådan, och skrift och tal som diskursmedier. Detta utesluter å andra sidan naturligtvis inte att vissa genrer företrädesvis, eller till och med uteslutande, uppträder i ettdera mediet liksom att genrebeteckningar kan variera med medium. När det gäller genrebeteckningar är det för övrigt också i dag så att löslighet är för handen. Detta hänger i sin tur samman med det tidigare nämnda förhållandet att genreuppfattningar baseras på prototypföreställningar. Sådana har också många författare under tidernas lopp gjort sitt bästa att punktera med ett verk försett med gängse genrebeteckning men över-skridande termens konventionella gränser. Självfallet finns det dock i genrernas och beteckningarnas historia stabila och instabila perioder; den svenska medeltiden tillhör sannolikt de mer instabila och just därför kommer också ordvalet att spegla de normala novationsstrategierna på ett extremt sätt. Vad vi betraktar under denna period är för övrigt just födelsen av skriftligt kodifierade genrer, och det är framför allt den processen som här är föremål för studium.

Avsikten med följande genomgång är således inte att klassificera texter utan att se vilka benämningar som kodifierats och vilka strategier man använt vid lexikaliseringen. Genrebeteckningarna av typ 1 och 2 har då fördelen att vara uttryck för en samtida kulturell verklighet, vid sidan av genretexterna själva väl värda ett studium.

3. Material och källkritik

För att få ett översiktligt grepp om den medeltida genreuppfattningen har Söderwalls ordbok över det svenska medeltidsspråket (=Sdw.) excerperats för genrebetecknande och genreindikerande substantiv, d.v.s. ord som syftar på genretexter av olika slag samt en del ord som rör själva skrivsituationen. Även om verben skulle kunna indikera genrer (jfr ovan om runorna), så har de här uteslutits, eftersom en undersökning också av dessa skulle leda alltför långt. En begränsande princip har också varit att substantiven skall syfta på en skriven text eller ingå i en kontext som avslöjar en skriftlig syftning (se exemplet nedan). Denna princip har fått till konsekvens att substantiv som *kungörelse*, alltså ord som enligt Söderwall endast betecknar ett skeende eller en handling, utgår, medan i andra fall simplex som

signelse kommer att utgå och en sammansättning med samma ord som *bordsignelse* ("bordsignelse äru läsin") kommer att ingå i materialet. Principen begränsar med andra ord antalet fall av syftning på en muntlig framställning respektive ett skeende eller en handling, vilket i sig är önskvärt. En muntlig syftning framgår ändå i tillräckligt antal belägg för att tillåta vissa hypoteser om processen vid övergången från muntligt till skriftligt förfarande.

Det resulterande antalet beteckningar beror bl.a. på hur man räknar parallellformer (se vidare nedan), men framför allt på hur man avgränsar materialet, strikt eller generöst. Här har urvalet varit generöst, eftersom man inte kan förutsätta att begreppsinnehåll och begreppsavgränsning samt lexikaliseringsgrad är de samma som idag. Så t.ex. har inkluderats både *bok* och sammansättningar med detta ord (jfr Glier ovan) samt *skrift*, *ord* o.d., vilka kan fungera som genrebeteckning eller genreindikator, men dessutom fraser som *kungens brev* och *stadens bok*, i den mån de i Söderwall upptas som egna lexem eller på sammansättningsplats. Det är att märka att beläggen ofta visar både sam- och särskrivna varianter av samma kombination. Båda typerna kallas i fortsättningen *sammansättning* för enkelhetens skull. Genom den nebulösa primära avgränsningen av materialet kan för frågorna viktiga faktorer belysas.

Ett är säkert. Samlingen är långt ifrån fullständig. Detta beror bl.a. på att juridiska termer kan vara underrepresenterade eftersom Schlyters ordbok över lagspråket inte har anlitats, men framför allt på att Söderwalls excerpering av naturliga skäl är restriktiv. I det här fallet kan konstateras luckor av följande typ:

— vissa betydelser eller referenser saknas vid många ord; så anges till exempel s.v. *sagha* inte den syftning på 'exemplum' som faktisk förekommer i legendtexter,

— främmande ord saknas; så t.ex. förekommer naturligtvis inte rent latinska ord. Sådana används däremot ofta i texterna bl.a. som rubriker till svensk text som t.ex. *Historia sancti Olavi* (över en versifierad senmedeltida variant av den västnordiska Olafssagan). Luckan är givetvis naturlig ur lexikonsynpunkt men beklaglig i det här sammanhanget eftersom en stor del av de tidstypiska genrebetecknande eller genreindikerande orden kommer att saknas, nämligen de latinska ord som brukas i svenskspråkiga texter (de svenska latin-texterna är en sak för sig).

— de flesta orden är bara engångsbelagda utan att det behöver vara hapax, något som avsevärt begränsar användbarheten, i synnerhet som

— källorna huvudsakligen härrör från 1400-talet, vilket begränsar möjligheten till kronologiska iakttagelser. Framställningen här belyser således huvudsakligen senmedeltida förhållanden.

Det förhåller sig alltså så att vi i Söderwall inte finner alla de tidstypiska genrebeteckningarna men väl många. Där saknas dock förutom de latinska orden också ord som vi många gånger finner självklara, som t.ex. — för att nämna några beteckningar ur Geetes och Collijns genreordnade innehållsförteckningar — *legend*, *uppenbarelse* och *skråordning*, *gillesstadga*. Orsaken till den bristen kan variera men sammanhänger med den tidigare gjorda distinktionen mellan anakronistiska och icke-anakronistiska genrebeteckningar. *Legend* förekommer kanske inte i sin anpassade variant i fornsvenskan där den latinska beteckningen *legenda* annars används. *Uppenbarelse*, där Söderwalls källa är Birgittas revelationer, syftar här på skeendet inte på texterna. *Skrå* registreras i ordboken framför allt i betydelsen 'urkund', varför det moderna *skråordning* vore tautologiskt. *Gillesstadga* tillhör av Söderwall att döma inte medeltidens språkbruk där *gilleskrå* eller *gillesrätt* tycks vara de gängse beteckningarna, medan *stadga* huvudsakligen tycks vara förbehållet andra användningar (se nedan).

I själva verket får man alltså ta både det aktuella urvalet och Söderwalls redovisning med en nypa salt. För att genomföra en strikt undersökning av den fornsvenska genreterminologin krävs, förutom mer preciserade begreppsbestämningar, textundersökningar där man går direkt till källorna. Ett exempel hämtat från avhandlingsarbeten om postillorna (Roger Andersson) respektive legendmaterialet (Jonas Carlquist) visar vad källorna kan ge. Latinets *exemplum* kräver i fornsvenska texter ett uttryck, och därvid kommer förutom *exemplum* och en rubrik som *notabile* följande ord, enligt uppgift från avhandlingsförfattarna, till användning: 1) *efterdöme/lse*, 2) *liknelse*, 3) *saga*, 4) *äventyr*, 5) *under/tecken*, *järtecken* och *miraculis*. Det kan noteras att Söderwall inte tar upp orden under 1)–5) i den aktuella användningen, däremot förutom *efter/döme/lse* och *liken/e/lse* även *eftersyn*, *kännespån* och *ärande*. De svenska försöken att finna en ekvivalent till latinets ord resulterar i en synonymrad som på flera sätt illustrerar vilka strategier man använder i texterna. Det är uppenbart att man tar fasta på olika komponenter i det latinska

begreppet för att finna eller skapa motsvarigheter på svenska: den moraliska poängen (1), berättelsens bildliga uttolkning (2), det narrativa elementet (3), den exotiska miljön (4) eller exemplets ofta övernaturliga karaktär (5). — Som exempelsamlingen nu föreligger härrör den från olika texter och handskrifter. Det vore emellertid intressant att få veta hur enskilda översättare/skrivare går till väga och om någon form av samstämmighet i ordvalet skulle prägla enskilda skrivare eller skriftmiljöer. Man kunde också tänka sig att texter riktade till en världslig publik skulle favorisera ord som kunde associeras med det berättande (3), det exotiska (4) och det övernaturliga, kanske i sin demoniska form (5), medan texter avsedda för exempelvis en kvinnlig klosterpublik skulle föredra ord som betonade den moraliska poängen (1), den bildliga tolkningen (2) och därmed i det här fallet det övernaturliga i sin gudomliga form (5).

4. Genrebeteckningarna

Av det ursprungligen insamlade materialet behandlas här c:a 230 olika ord syftande på genretexter. Antalet kan, hur inadekvat det än förefaller, jämföras med Dimters uppgifter (1981) från modernt tyskt "Alltagssprache", där det skulle finnas 480 ord för grundläggande klasser samt c:a 1100 beteckningar för avledda (*berättelse* respektive *reseberättelse*) eller med Hauptmeyers uppgifter för tyska TV-genrer, ca 700. (1987). Det förefaller av jämförelsen att döma som om den medeltida beteckningsuppsättningen vore mycket mager. Och det är den. Tar man bort ett 170-tal sammansättningar och ett 20-tal marginella ord, så återstår bara ett knappt 40-tal ord betecknande grundläggande genrer. Förhållandet påminner inte oväntat om de indikationer på medeltida beteckningsbrist som Lönnroths och Larssons undersökningar antytt.

Exempelsamlingen innehåller först och främst en del ord som inte ens med blygsamma mått mätt bör betecknas som genreord. Hit hör då ord som syftar på delar av texter som *balk*, *flock*, *kalv*, *ordstäv*, *stycke*; *artikel*, *punkt*, *register*, alltså sådana ord som isländskan tycks preferera i förhållande till beteckningar för texthelheten (jfr Lönnroth (1975) om saga-ord). Sådana ord kan emellertid ibland lösgöra sig från det övergripande textsammanhanget och komma att beteckna framställningsformer som liknar den ursprungliga textdelen, eller för all del: utvecklingen kan givetvis gå också i den andra riktningen, så att

beteckningen kommer att vandra från texthelhet till del, gärna i rollen av gästspelsaktör. Både det inhemska *rim* och det importerade *vers* kan således syfta såväl på en text i sin helhet som på en del av texten.

Andra i sammanhanget marginella ord är övergripande genreindikatorer som *frejd*, *nymäre*, *sägen* och *saga* 'berättelse'; *dikt/an* '(i sht skriftlig) framställning' med synonymer som i språkproven "sägd oc diktan" (Sdw. s.v. säghd), "dictan oc /.../ talan" (Sdw. s.v. talan betydelse 3), där alla tre orden tycks användas med syftning på skriftlig framställning, och, slutligen, *skämtan* 'tidsfördriv'. Flera av de här orden är polysema, så att de vid sidan av den mer övergripande betydelsen också kan användas som genrebenämningar. Så kan *saga* även betyda 'ordspråk' (Sdw. s.v. *sagha* betydelse 3). *Sägen* tycks av ett belägg från Flores och Blanzeflor (Sdw. s.v. *säghn*) att döma vara på väg mot en modernare betydelse 'saga'. *Skämtan* 'skämt' syftar, i "här sigs aff abotum allan skämtan mykla", på en skriven goliardtext; jfr även Erikskrönikans "skämtans ordh". *Dikt* används även i den mer pregnanta betydelsen av 'poetisk framställning', här alltså sammankopplad med just skrift genom stammen (jfr latinets *dictare*).

Andra ord syftar i högre grad på just den skriftliga verksamheten som sådan. Dit hör t.ex. *boklist* 'vetenskap', där skriften nu erövat en viktig position för en framtida genre (jfr "skriva vetenskap"), vidare *undervisning*, åsyftande meddelande o.d. men även framställningen, och förstås *skrift* (med sammansättningen *lönnskrift*) som nu syftar på såväl skriften själv som på handskriften och den producerade handlingen eller dokumentet — och förstås den heliga skrift (Sdw. s.v. *script*). I *skrivelse* finner vi, liksom nu, en synonym till *brev*. Också de med läsning förknippade orden hör hit. Här möter vi förutom *läsning* syftande på det stycke som läses till ett helgons ära, också sammansättningen *bordläsning* med synonymen *bordläxa* (Sdw. s.v. *läkze*), vidare det med *läsning* praktiskt taget synonyma *läst* (egentligen 'det som läses'), använt dels om stycke ur en evangelietext, dels om evangelium. Också inom denna grupp visar det sig att ett ord kan fungera även som genrebeteckning.

Men hur ser då det mer genuint genreanknutna materialet ut? I det följande skisserar jag med utgångspunkt i de grundläggande orden de benämningsstrategier som möter i materialet (4.1). Därefter (4.2) diskuterar jag differentieringen, främst med utgångspunkt i sammansättningarna.

4.1. *Benämningsstrategier*

Den svenska skriftfästningen av genretexter går alltså hand i hand med import och utbildande av en rad för svenskan nya genretyper som kräver beteckning. Den medeltida språksituationen är diglossisk för att inte säga polyglossisk. I Sverige används inte bara de nordiska språken utan dessutom i vissa kontexter regelmässigt åtminstone lågtyska och latin. En analys av strategierna för utvecklande av genrebestämningar kräver att man tar hänsyn till denna situation, och det faller sig då naturligt att tillämpa grepp från språklig kontaktforskning.

Som framgår av uppställningen nedan tar jag min utgångspunkt i *commune bonum* i kontaktforskning. Jag har dock inte skilt mellan det importerade och det inhemska beteckningssystemet, eftersom jag betraktar det senare som i sin helhet satt under press av främmande inflytande. Redan själva skriftfästningen av inhemska muntliga genrer bör nämligen leda till nya uppfattningar, både om genretexterna och beteckningarna, en process som bara antyds i det här aktuella materialet. Utan att närmare gå in på etymologiska problem i samband med enskilda ord ger jag nu först en exemplifierande grovsortering efter benämningsstrategier, där kategoriseringen i flera fall kan diskuteras. — Eftersom jag inte syftar till ett formellt studium av orden och eftersom Söderwall vacklar i principerna för normalisering av uppslagsformerna (inte att förvåna med tanke på källornas skiftande ortografi) återger jag i görligaste mån, här liksom tidigare och i fortsättningen, orden i nusvensk språkdräkt. Denna har fördelen att betydelseupplysningar i åtskilliga fall kan sparas och framställningen därmed kortas. När så bedöms angeläget ges emellertid Söderwalls uppslagsform.

1. Direkt lån:

brev, brevere, bulla, kontrakt, psalm, punkt, recess, regel, register, skrift, testament; dikt, hymn/ymna, mässa, psalm, trakter, vers; bevis/ning, bispråk, krönika, romans, äventyr

2. Sammansättning och avledning med hjälp av främmande och inhemskt:

regel-bok, förlage-bön, brud-mässa, mäss-sång; disputer-an, predikan, dikt-an

3. Översättningslån:

bönhåll ('förteckning på dem som särskilt inneslutes i ett klostrets förböner'), leverne (vita), kännespån (exemplum), läst/läxa/läsning (lectio, legenda), aftonsång (vesper), offersång (offeritorium), ord (proverbium), ottesång (matutin), rimtal (kalender), spådom (augurium), stycke (articulus), tänkebok (denkebok)

4. Betydelselån och betydelseanpassning:

lag, rätt, gilleskrå, stadga; bok, bön, döme, frejd, liknelse, minne, rim, saga, sägen

5. Marginalisering av inhemska muntliga genrer och genrebeteckningar:

galder, gråt, kväde, nid, ordkväde

Vi kan konstatera att kontaktsituationen, precis som är att vänta, förutom de inledningsvis nämnda strategierna med direkt lån (1) respektive inhemska betydelseutveckling (4), resulterar i strategier som bör ha givit ett betydligt mer omfattande resultat än här ovan kunnat antydast, nämligen avledningar och sammansättningar med lån (2). Man kan också misstänka att många av de talrika sammansättningarna nedan är resultatet av översättningslån (3).

Marginaliseringen (5), som strängt taget inte hör hit utan till effekterna av bland annat importstrategier, tycks realiseras genom två understrategier, nämligen ingen skriftfästning alls i den aktuella betydelsen (t.ex. *gråt*, *nid*) eller bara i samband med negativ evaluering (t.ex. *galder* och *bispråk*). Ser vi till den grundläggande genreterminologin visar det sig också att beteckningarna för världslig underhållning av traditionellt muntligt snitt är förhållandevis få och tämligen allmänna till sin karaktär (*kväde*, *minne*, *ord*, *rim*, *saga*, *sägen*, *skämtan*, *visa*), med utifrån kommande tillägg i form av *äventyr* och *romans*. Redan termernas fåtalighet och bristen på sammansättningar (se nedan) antyder att den inhemska muntliga kulturen marginaliserats eller ändrat karaktär.

Som framgått av bland annat det sista exemplet har processen resulterat i synonymer. Förutom det inledningsvis analyserade exemplum-exemplet kan anföras också parallellformer som *-läsning*, *-läxa* och *-läst*, vilka även kan tolkas som synonymer (med någon betydelseskilnad), dessutom rena synonymer till *brev*, nämligen *skrivelse* och *skrift* (Sdw. s.v. *script* betydelse 4), och, för vissa typer

av brev, *recess* och *kontrakt*, samt för 'ordspråk' *ord*, *saga* och *ordkväde* samt *bispråk*, 'ordspråk, talesätt; otillbörligt talesätt'. Här kan noteras att de fortfarande levande *saga* och *ord*, och även *ordkväde*, förekommer i huvudsakligen neutrala kontexter men också att de numera knappast används i den aktuella genrebetydelsen, medan det sista — och nu ersatta främmande ordet — används i negativt evaluerande kontext (Sdw. s.v. *bisprok*).

Vidare har kontaktsituationen resulterat i formvariation vid direkta lån. Där tycks ibland latinska och tyska varianter av samma ord konkurrera om utrymmet i svenskan (*regla/regel*, *krönika/kronika/kronik*) men oftast förefaller formerna utgöra försök att anpassa lågtyska, latinska eller franska ord (*bevis/ning*, *undervisan/else/ning*, *dikt/an*, *hymn/ymna*, *äventyr/e*). Även om formvariationen i sådana fall, liksom när det gäller växlande bindeled (*latino-/latins-*, *regel-/reglo-*), hänger samman med en anpassningsprocess där utfallet kan bero både på lånemönstret och traditionen, så tycks emellertid också bristen på skriftspråkskonvention göra sig gällande vid inhemska ord som *frejd* (se Sdw. s.v. *fräghd/hn*), *sägen* (Sdw. s.v. *saghn/sägghn/hd*), *läsning/läxa/läst*, *döme*, *efterdöme/else*, *eftersyn*.

Muntlighet och skriftlighet

De grundläggande orden ger en viss uppfattning om materialets sammansättning med hänsyn till relationen mellan muntligt och skriftligt, respektive inhemskt och importerat. Det för svenskan helt främmande ingår som sagt inte i materialet, och jag bortser här dessutom inte bara från de marginella orden utan också från de talrika sammansättningarna med grundläggande genreord.

Det sammanlagda knappa 40-talet olika grundläggande genreord (rotord och avledningar) fördelas grovt med en fjärdedel på var och en av följande kategorier.

Inhemska	Importerade
Muntliga	Skriftliga

Som är att vänta överlappar kategorierna. Till de med genren importerade beteckningarna hör ord som *brev*, *brevare*, *bull*, *kontrakt*, *krönika*, *recess*, *register*, alla syftande på skriftliga genretexter. Till de inhemska, syftande på skrivna texter, hör t.ex. *leverne*, *läst*

och *skrå*, vars användning dock är klart påverkad av främmande mönster. Merparten av beläggen för de grundläggande inhemska beteckningarna syftar emellertid på framställningstypen som sådan och inte exklusivt på en skriven text, d.v.s. de går inte att frigöra från den muntliga genren, så t.ex. *galder*, *kväde*, *sång*, *saga*, *skämtan* och *lag*, *rätt*. Å andra sidan gäller detta naturligtvis också importerade beteckningar som *disputeran*, *predikan*, *hymn* och *mässa*.

Den medeltida skrivaren tycks någon gång ha känt detta som ett problem. *Galdrabrev* och *svärdsbrev* samt *dombrev* möter i belägg som inte nödvändigt måste tolkas som specificeringar av brevtypen utan möjligen som för skrift markerade former av traditionella benämningar:

1. thu skalt ey thro oppa hantzal ey oppa swerdhbreff ellir annor galdrabreff (ST 33)
2. dömdes thz dom breff stadugh och fast som oleff jönsson haffde wtgiffuit (BtFH 1:139 (1507))

Exempel 1 demonstrerar hur *brev* i *svärdbrev* närmast får karaktär av konkretiserande suffix. Här är det ju inte alls fråga om någon besvärjelse fäst på pergament eller papper utan om en inskrift på själva svärdet. Exempel 2 å andra sidan visar just distinktionen muntligt/skriftligt. Av exemplet framgår att rättshandlingen gäller just brevet inte den muntligt avkunnade domen. Texten implicerar alltså att brevet som sådant inte har rättslig status. Det vittnar bara om att en rättshandling ägt rum. Det muntliga förfarandet kan fortfarande ha högre status som rättshandling (jfr Larsson 1993).

En annan företeelse, med en övergång från konkret till abstrakt, finner vi i *skrå*. Den ursprungliga betydelsen är enligt Söderwall 'eg. torkadt skinn' men ordet beläggs framför allt i betydelsen '(å skinn skrifvet) dokument' men även i betydelsen 'urkund innehållande bestämmelse för en korporation, skråordning, gillesordning'. Från 1415 finns belägg på betydelsen 'urkundsbok', och från 1497 'skråordning'; först 1515 möter den betydelse vi är mer vana vid, 'hantverkarskrå'. Det förefaller av beläggen att döma som om den abstrakta betydelsen 'skråordning' drivs fram av sammansättningar som *gilesskrå*, 'stadga för ett gille eller brödraskap', via förbindelser som "thenne epterskriffna skraa ok stadhga", där orden i den samordnade frasen kan komma att fattas som synonymer. Samma belägg (Sdw. s.v. *skra*) speglar också övergången från en muntlig till skrift-

beroende kultur, ty av belägget att döma har skriftfästningen av "gambla sidhwenio vthan skriffter ok skraa" drivits fram av "somblice vnge män /.../ som sigh ey wilia latha nöghia at thy som gamalt ok fornth haffua warith". — Eventuellt kan vi finna fler exempel på denna företeelse. Så tycks *kalv* ha kunnat gå från den ursprungliga betydelsen 'lös pergamentslapp' till 'postscriptum'. Mest påfallande är förstås utvecklingen av olika betydelser hos *bok*.

För hur är det med *bok*? Kan det verkliga betecknas som ett genreord med någon som helst mening? Syftar ordet inte enbart på det materiella föremålet? Nej, visserligen används *bok* i betydelsen 'liber' och även 'huvudavdelning av skrivet arbete' samt 'boklig kunskap' (Sdw. betydelserna 1–3), och dessutom inte sällan (elliptiskt) för 1) 'evangeliebok, mässbok eller annan andlig bok på vilken ed avlades' (Sdw. betydelse 4) respektive 'bok, tänkebok' (Sdw. betydelse 5) och 'lagbok' (Sdw. betydelse 6), alltså även i fall där bokens innehåll inte markeras. I sådana sammanhang måste *bok* kunna betraktas som en synonym för genrebeteckningar som *evangelium* (betydelse 4) eller *lag* (betydelse 6), samtidigt som *bok* här, precis som *brev*, fungerar som skriftmarkör för den aktuella genren. Boken (Guds bok, bibeln etc.) och Lagen (Mose lag, kanonisk och romersk rätt) utgör två av medeltidens centrala begrepp, det är inte för inte som de kan kallas *boken* när en specificering till innehållet kan undvaras samtidigt som det skriftliga ordet markeras. Jag vill alltså i sådana sammanhang fatta syftningarna som i högre grad genre- och skriftmarkerande än syftande på det konkreta objektet. (Att genren omfattar endast en text ändrar inte sakförhållandet.)

Exemplen illustrerar emellertid också vad som är en självklarhet ännu idag, fast tyngdpunkterna ligger i motsatta riktningar. Det finns ofta inte någon anledning att skilja mellan muntligt och skriftligt. I sådana fall väljer både medeltidsmänniskan och vi den omarkerade formen. Därvid leder både den medeltida och den nutida samhällstypen till att de grundläggande genreorden oftast är de samma, medan syftningen på skriftlig eller muntlig handling skiljer sig åt (lik-som naturligtvis genrekraven på texterna). Under medeltiden är det just den skriftliga manifestationen som är den nya och avvikande; det är alltså den som ibland markeras. I dag skulle vi snarare bli tvungna att markera om ett testamente eller ett avtal vore endast muntligt.

4.2. Produktivitet och differentiering

Det är ett välkänt faktum att samhällseliga behov styr begrepps-differentieringen. Där behoven så kräver specialiseras terminologin. Praktiskt-ekonomiska orsaker kan ligga bakom eskimåernas många ord för olika sorters snö, men också lärda-litterära som de många gånger nästan professionella isländska skaldernas utvecklade poetiska terminologi. Å andra sidan förblir begreppen mer syntetiska och terminologin odifferentierad där behoven är små. Kanske skall saga-terminologins relativa fattigdom fattas som ett amatördrag? En stockholmare kan beteckna alla gula blommor som smörblomma och ett barn alla hundar av olika raser som hund.

En annan faktor som tycks kunna leda till begrepps-differentiering är mängden i verksamheten inblandade människor (så t.ex. Denny 1991). Ju fler personer som är i farten, men — kanske än viktigare i det här sammanhanget — ju nödvändigare en indirekt kommunikation därvid blir, desto nödvändigare blir en begreppsapparat som svarar mot mer precisa behov. När det gäller genrebeteckningar skulle man då kunna förvänta sig låg differentiering när praktiska, litterära och/eller andra sociala behov inte gjort sig gällande men en högre grad av differentiering med en mer utvecklad användning av skriften. Man kan mot källäget och den samhällseliga betydelsen för senmedeltida skriftproduktion misstänka att genreorden bör öka inom en nu mer allmänt centraliserad och differentierad offentlig sfär liksom inom en religiös-litterär sfär medan en världslig-litterär sfär relativt sett får blygsammare utrymme.

Ords produktivitet, d.v.s. antalet sammansättningar eller avledningar som de genererar, brukar vara en hygglig mätare på deras framtidsprognos. En tio-i-topp-lista på det aktuella materialet skulle, vad beträffar sammansättningar med ordet som efterled och syftande på just genretexter ge följande resultat: *brev* (70-tal sms.), *bok* (30-tal), *rätt* (20-tal), *lag* (15-tal), jfr även *skrå* (5) och *stadga* (2); vidare *sång* (åtminstone 12), *mässa* (i betydelse 1:4), *visa* (5), *vers* (4), *bön* (4), *galder* (3), *kväde* (1) och *predikan* (1).

Sammansättningarnas fördelning bekräftar hypoteserna. Det är framför allt inom två samhällssfärer som differentieringen sker, dels en offentlig, juridisk, praktisk-ekonomisk sfär, representerad av både kyrklig och världslig makt, dels en litterärt-religiös sfär vars importerade genrer i allt större utsträckning skriftfästs genom svenska litterära genretexter. Denna tudelning ger sig förstås till känna inte bara i

sammansättningarna utan också redan i de grundläggande genreorden, med å ena sidan *brev*, *bull*, *kontrakt*, *recess*, *regel*, *testamente*, *bevis*, *skrå*, *stadga*, *tänkebok* etc., å den andra *hymn*, *mässa*, *läst*, *psalm*, *predikan*, *undervisan*, *läsning* etc.

Den offentliga sfären omfattar ett drygt 100-tal sammansättningar, om man bara räknar sammansättningarna med *-brev*, *-lag*, *-rätt*, medan i den religiöst-litterära sfären antalet sammansättningar vid inget ord, med undantag av *sång*, överstiger 10. Sammanlagt ger förbindelserna med *-mässa*, *-sång*, *-vers*, *-bön* och *-bok* inte mer än ett 40-tal sammansättningar, och då tillhör väl att märka hälften av *bok*-sammansättningarna egentligen inte denna sfär (se nedan). Bilden av en under främmande inflytande expanderande skriftkultur förstärks dock. En stor del av sammansättningarna härrör från importerade efterleder som *-brev*, *-mässa*, *-vers*; totalt ett drygt 80-tal, medan de inhemska efterlederna, under starkt främmande inflytande, producerar ett drygt 100-tal.

Nedan presenteras sammansättningarna i tur och ordning, med den på många sätt speciella *brev*-gruppen sist.

Lag

Sammansättningarna med *-rätt*, *-lag*, *-stadga* och *-skrå* visar inte bara den världsliga och kyrliga maktens position utan också den begrepps-differentiering som, om den inte i sin helhet tillkommer under medeltiden, dock hägnas och utvecklas av själva skriftfästningen.

Av ett 15-tal sammansättningar med *-lag* kommer just lagen som ett fäderneärvt rättssystem till uttryck i *fädernes lag*, medan det med bibeln och kyrkan införda lagsystemet betecknas som *Mose lag*, *juda lag* (eller ibland "gamla lagen" (GT) i motsättning till "nya lagen" (NT), även "guds lag"). Också den romerska rätten får en beteckning, *kejsare lag*. Den ärvda och inhemska lagen åsyftas framför allt med själva grundordet men också med *lands lag*. Här gör man inte någon beteckningsskillnad för vare sig världslig lag helt generellt, landskaps lag eller för riket gällande rätt, landslagen. Däremot görs en åtskillnad mellan land och stad som kommer till uttryck i motsättningen till beteckningar som *bjärköalag*, *köpstadslag* och *stadslag*. Vidare möter vi *bergslag*, den för bergsväsendet och bergsmännen gällande rätten, samt *trögdbolag*, 'skogsstadga för mellersta tredingen i Trögd'. Och så förstås *kyrkolag*. Även *jordalag* och *köplag* upptas i Söderwall, dock utan belägg. *Stridslag* däremot hör hemma i Peder

Månssons skrifter och har knappast fäste i svensk rätt, och *himirikes lag* hos Birgitta har en helt annan överjordisk syftning, liksom *himna lag*, refererande till himlakropparnas rörelser. Men nu har vi definitivt nått gränsen för ordets användning i betydelsen 'lex'.

Av Söderwalls fyrtiotal sammansättningar med *-rätt* har många ord sina betydelser sammankopplade med 'straff', 'andel av böter', 'ämbete' etc. De sammansättningar som syftar på 'lag' uppgår som nämnts till ett 20-tal, dels synonymer till sammansättningar med *-lag* (*lands-, fädernes-, kejsar-, kyrko-, bjärköa-, bergs-rätt*), dels ytterligare några med betydelsen gemensam med några av dessa, *kristnurätt* 'kyrkolag' och *byarätt*, 'stadslag'.

De övriga sammansättningarna, där *-rätt* alltså inte är helt synonymt med *-lag*, syftar oftast på specialområden, endera delar av specialrätt (*arvs-, byggnings-, dikes-, gäld-rätt*), eller på rättsordningar som tillämpas i särskilda geografiska eller sociala sammanhang såsom kunglig *edsöresrätt* respektive *gårdsrätt*, *skepps rätt* och *roddrätt* (Sdw. s.v. *rodher*) samt *kompanis-* och *gilles-rätt*.

Just rättsordningen för kompanier, eller sammanslutningar av olika slag, betecknas också med *skrå*: *gilles-*, *kompanis-* och *skomakare-skrå*. När det gäller *hamnskrå* kan vi notera dess motsättning till *hamnalag*. Det förra ordet syftar på just den rätt som det senare samfundet omfattas av; här undviks alltså genom *skrå* synonymi med det i samfundssammanhang förrådiska *lag* (jfr "vara i gott lag"). Intressant är också sammansättningen *landskrå*, 'dokument betecknande gräns'. Här synes mer av efterledens ursprungliga betydelse ha bevarats.

Simplex *stadga* (Sdw. s.v. *stadhge*) uppstår två betydelser som kan vara aktuella i det här sammanhanget, betydelse 4 'avtal, överenskommelse, uppgörelse', till vilken hör sammansättningen *fridsstadga*, vidare betydelse 5 'gällande ordning, lag' med de två sammansättningarna *högtids-* och *reglo-stadga*, som båda härrör från Birgitta och hennes regelskapande, enligt Söderwall där med specialbetydelsen 'ordning, förordning, stadga'. Här kan det, som antyds i ordboken, röra sig om översättningslån, motsvarande latinets *statut* respektive *constitutio*. Ordet *stadga* har beröringspunkter också med *regel/regla*, motsvarande latinets *regula*, 'regel el. stadga för klosterlefverne'; en skenbart tautologisk sammansättning som *reglostadga* redovisas i Söderwall s.v. *stadhge*. *Stadga* används emellertid i betydelse 5 även i världsliga sammanhang med belägg från diplom och Konungastyrelsen.

Det vill synas som om *stadga* och dess sammansättningar kunde

belysa ytterligare aspekter på lagterminologin. Har de olika orden olika betydelse och användning eller är de synonymer? Följande språkprov får belysa betydelseproblematiken. Simplex *stadga* påträffas i kontexter som "thenne epterskriffna skraa ok stadga" (Sdw. s.v. *skra* betydelse 4 'avtal'); jfr samma språkprov men i något annorlunda form, s.v. *stadhge* i betydelse 5 'gällande ordning, lag'. Här ger Söderwalls åtminstone skenbart motstridiga betydelseanalyser intrycket av att ordet används om 'gällande ordning' utgående från 'avtal'. Ytterligare ett intressant belägg (Sdw. s.v. *skra*) där "gambla sidwenio" ställs i motsättning till "skraa ok stadga" antyder en tänkbar motsättning mellan syftning på muntlig respektive skriftlig stadga. Så även i Hamnaskrå från 1450-talet där det inledningsvis skrivs om "at lefwa effter skiäl och rätt, och vtskrifwin lagh". Så också kanske ett belägg (Sdw. s.v. *stadhge* betydelse 5) som "the skullo sigh giffwa til hedhninga lagh oc sidher, wtan at bliffwa widh theris bescriffwin stadha (tenere velle suum institutum)". Belägget, ur Medeltidens bibelarbeiten, handlar om judarna, "skriftens folk". Å andra sidan finns diplombelägg där orden tycks användas som synonymer, "stadfesta ok tileghna epter landz laghum ok richesins siwänio ok stadfga" (sic! SD NS 2:52 1408).

Även om de olika lagbeteckningarna, som framgått ovan och framgår också av syntagmer som "rät oc lagh", "sidhwänia ok rätt", i vissa fall tycks uppträda som synonymer, verkar det finnas tendenser till olika användningar som vore värda en undersökning (jfr exemplen ovan och även en motsättning som "naturu rättir ok /.../ himna laghin" (Sdw. s.v. *rätter*). Som det nu är föreligger för svenskans del bara P.-A. Wiktorssons specialundersökning av latinsk rättsterminologi, "Beteckningar för lag i diplom" (1988).

"Litteratur"

20-talet sammansättningar med *-bok* har mestadels förleder som betecknar innehållet. Egentligen finns bara två undantag, men de är symptomatiska, nämligen *konvents-* respektive *härads-bok*, som anger tillhörighet. De båda orden kan ses som representativa för de litterata skikten i samhället, å ena sidan kyrkan, å den andra den världsliga makten. *Häradsbok* åsyftar häradets lagbok, och till lag refererar inte bara det enkla *lag* (Sdw. betydelse 6) utan också *lagbok*, *lands bok*, *rättsbok*, för städernas del också *stadsbok* och *skråbok*, med synonymen *rättelsebok* (ej upptagen i Sdw.; här hämtat från Bagarnas *skrå-*

ordning från 1500-talets första årtionde). Tillämpningen av lagen redovisas i *dombok* och *tänkebok*. Vid sidan av dessa finns också benämningar på ekonomiskt-praktiska böcker: *räkenskaps-*, *slotts-*, *skatt-*, *skepps-* och *jorde-bok*.

Övriga sammansättningar hör helt till den kyrkliga sfären, kultiska böcker (*bön-*, *hand-*, *mässa-*, *psaltare-*, *sång-*, *tide-bok*), böcker rörande klosterförhållanden (*brödra-*, *ordens-*, *reglo-*, *åminnelse-bok*, jfr även Birgittas *himirikesbok*) eller bildning (*snille-*, *sten-*, *sede-*, *läke-/läkar-*, *kämpa-bok*, och även "spyrilsa bok" från Medeltidens bibelarbeten).

I beteckningarna möter vi alltså två kultursfärer för vilka *konvents-* respektive *häradsbok* kan stå som symboler. Den första sfären introducerar boken som uttryck för en europeiska kultur, den andra adapterar denna tradition för inhemska administrativa behov. — Det är påfallande hur smidigt det inhemska *bok* och *bokstav*, det senare ursprungligen syftande på en runa, skuren i ett bokstycke, kunnat adapteras till de främmande betydelserna 'liber' och 'littera', dessutom i sammansättningar med idel nya främmande betydelse. Förhållandet antyder något både om den inhemska kulturens tidigare bekantskap med runskriften och denna som förutsättning för den importerade kristna kulturens enorma inflytande på språket, möjliggjord framför allt av den latinkunniga elitens hegemoni.

På ett liknande sätt som vid *-bok* förhåller det sig med de fåtaliga poetiskt-litterära sammansättningar med andra efterleder. Det förefaller som om kyrkan annekterat det inhemska *sång* för sitt specialbruk medan det likaså inhemska *visa* fått behålla en världslig användning. Av ett 10-tal sammansättningar med *-sång*, syftande också på sångtext (Sdw. betydelse 2) får åtminstone följande uttryck betecknas som religiöst-liturgiska: *afton-*, *högtids-*, *vardags-*, *mäss-*, *natt-*, *offer-* och *otto-sång*. Även *glädje-* och *lov-sång* hör till denna sfär, liksom *marminnosång* 'sirensång' och det till innebörden oklara *mästarsång*. Sammansättningar *reglo-* och *latin-sång* anger vad det i huvudsak är fråga om. Det enda undantaget från den kyrkliga anknytningen tycks vara *vinningsång*, 'segersång?', belagt i en kröniketext.

Visa 'sångstycke, kväde' redovisas av Söderwall i negativt laddade kontexter där även dans omnämns och i ett språkprov som "forna saghur ok wiisor". S.v. *sanger* finns ett intressant belägg, "een visa eller een sanger wäl diktadher a swenska tungo". Ordet kombineras alltså med dans, episk framställning och sång på svenska, vilket kan föra tankarna till den medeltida balladen utan att någon syfning på

sådan beläggs. Däremot talas det i en rimkrönika om att man kväder "sancti örians Wysa". Ordet används vidare av krönikebeläggen att döma både i positiv och negativ kontext som "faghra wysar" respektive "beskimpaden mz vysor ok orda", medan ett belägg från Medeltidens bibelarbete uttrycker en negativ attityd, "fanytto talan, fula visor älla quäde älla bakmal".

Sammansättningarna tycks liksom simplex företrädesvis höra hemma i en världslig sfär. Bortsett från en åtminstone skenbart med *glädjesång* synonym sammansättning, *glädjevisa*, så hör hit sammansättningarna *älskogs-*, *strids-* och *venings-visa* 'klagosång', även dessa dock främst belagda i religiösa skrifter. Undantaget här utgör *lofsvisa*, som ingår i ett ordspråk: "loffsvisa är manga lunda quädin" (Sdw. s.v. *lof*). — Relationen mellan *sång* och *visa*, samt även *kväde*, *minne* och *rim*, samt dessas relation till balladterminologin borde undersökas.

En motsättning av samma typ som den mellan *sång* och *visa* tycks föreligga mellan å ena sidan de världsligt använda orden *kväde* och *galder*, å den andra sidan de liturgiskt-religiöst använda *bön* (inte sällan en versifierad genre) och *vers* 'vers, versrad; grupp av /.../ versrader; verspar, strof; /.../ liturgiskt använd kort text', Sdw. s.v. *värs*).

Simplex *kväde* beläggs Söderwall (s.v. *quädhe* betydelse 2) i kontexter som "ii hedhnom (qvedium)" och det tidigare citerade "fula visor älla quäde", d.v.s. bara i ur kristen synpunkt tvivelaktiga sammanhang. Däremot får den enda, med betydelse 1, belagda sammansättningen *ordakväde*, 'talesätt, även 'ordspråk' och 'visa, spe, gäckeri' (jfr även *ordkväde* där den sista betydelsegruppen anges) passera. Simplex *galder* beläggs helt naturligt bara i negativt evaluerande kontext, och detsamma gäller *koklaragalder* och *djävuls galder*.

Vers ger de likaså liturgiskt-religiöst använda sammansättningarna *latin-*, *hälso-*, *mat-* och *psaltar-vers*. *Bön* differentieras till *bords-*, *frids-*, *kärleks-* och *själa-bön* samt *förlagu-bön*, innehållande bestämmelser o.d. (Sdw. s.v. *forlagha*).

Brev

Brev betyder enligt Söderwall 'urkund, papper hvarpå något är skrifvet', och även 'skriftlig förbindelse', 'skriftligt intyg', 'fullmakt', 'brev', 'brev, skriftligt påbud'. Dessa betydelser återkommer också i 70-talet sammansättningar med *-brev*, där annars betydelsebeskrivningen i Söderwall ofta är mager.

Med skrivsituationen förenade betydelser återspeglas i ord som *huvudbrev* 'original', *handbrev* 'egenhändigt brev', *öppet brev*, *pappers-* och *pergamentsbrev* samt *latinbrev*. Här möter vi alltså en terminologi som demonstrerar kunskap om diplomens materiella sidor och formella krav.

Inte förvånande, men notabelt, är att sammansättningar med exklusivt kyrklig anknytning är förhållandevis få (*påvebrev*, en av de tidigast representerade brevtyperna i Sverige, *förbuda-* 'bann-', *vigslavignings-*, och *brödra-brev* 'broderskapsbrev, alltså brevtyper som rör kyrkans verksamhet och organisation. Till dessa kan kanske också föras *fundacionbrev*? (sic!), belagt i Stockholms jordebok (dock utan språkprov i Sdw.). Ur religiös litteratur härrör också *åminnelse-*, *åvitelse-*, *förlåtelse-*, *hugnads-*, *hyggelse-* och *älskogsbrev* (jfr *kärleksbrev* ur världslig källa och de förbjudna, tidigare omnämnda *galdra-* och *svärdbreven*). Orsaken till att de svenska brevsammansättningarna här är så få hänger naturligtvis samman med att det är latinet som är kyrkans huvudspråk.

I världsliga sammanhang anknyter flertalet sammansättningar till tre huvudområden. Det första består av myndighetsutövning, och hit kan föras ord som *konungabrev*, *konungs räfstas dombrev*, *lagnansbrev*, *lagnans dombrev*, *dombrev*, *rättegångsbrev* samt *sjö-*, *väga-* och *skjutsbrev* som alla tre gäller resandet; vidare *köpstadsmannabrev*, *stads-*, *bura-* och *borgara-brev*, som alla gäller just städernas myndighetsutövning.

Det andra huvudområdet utgör egendomsöverlåtelser och den rättsliga processen i samband med sådana: *makts brev* och *umbuds-brev*; *vittnes-*, *skötninga-*, *förlänelse-*, *fräls/es-brev*; *köpe-*, *morgongåve-*, *testaments-*, *bytes-*, *skiftes/skogsskiftesbrev*; *jorda-*, *gårds-*, *rå-*, *panta-*, *kvitto/kvittancie-*, *kvarstads-brev* samt *äkta brev*, angående börd. — Ordboken ger också belägg på *fastabrev*. De återopade källorna utgör visserligen vad vi i dag skulle kalla *fastebrev* men benämningen saknas i dessa (Larsson 1993).

Den tredje gruppen sammansättningar har politiska övertoner och gäller tvist, fejd, lejd, förlikning och förbund m.m. Hit kan föras *bebindelse/inga-*, *förbindelse-*, *sammanbindnings-*, *sämjo-*, *sätt-brev*, vidare *hägnelse-*, *beskärmelse-*, *trygghets-*, *försvarelse-*, *frids-*, *lejd/a-*, *dags/dagtinges-brev*; *hotelse-*, *undsägelse-*, *vålds-*, *förvarelse/inga-*, *fejde-*, *vanfrejds-* och *förrädare-brev*.

Brev är uppenbarligen den under svensk senmedeltid till benämningarna mest differentierade genren, och differentieringen samman-

hänger tydligen med dess juridiska och praktiskt-ekonomiska vikt. Brev är ju också i sin latinska form vid sidan av rungenrerna den äldsta inhemskt producerade skriftgenren, alltså i detta avseende äldre än lagarna. Både de utländska förebilderna med dessas långa tradition och den praktiska betydelsen bidrar förmodligen till differentieringen av benämningssuppsättningen.

Men, den differentierade brevterminologin äger ingen motsvarighet i den medeltida lagstiftningen. Enligt Inger Larsson (1993) finns i lagarna inte mer än ett 20-tal fraser som differentierar det allmänt använda brev (jfr betydelsebeskrivningen för *simplex* i Söderwall), en i och för sig inte helt oväntad företeelse. Lagen subsumerar ju hellre olikheter under mer generella utsagor. En jämförelse mellan lagarnas ordförråd på det här området (normen) och det faktiska bruket i samtiden (*praxis*) som detta speglas i Söderwall visar att åtminstone ytterligare ett 50/60-tal brev-ord är i användning vid sidan av lagen. Dock är användningsområdena i stort sett desamma. Det handlar i båda fallen om myndighetsutövning, endera världslig, i lagen representerad av ord som *konungs brev*, *skjuta-* och *dom-brev* respektive *köpstadsmannabrev*, *stad(en)s brev*, *burbrev* samt *frids-*, *dags-* och *lejd/ebrev*, eller kyrklig med *vigsla-* och *förbuda brev*. Dessutom egendomsöverlåtelse (*testamentsbrev*).

Det som slår en vid en jämförelse är inte det självklara att mer eller mindre fastlagda genretexter i en privat eller religiöst litterär sfär saknar motsvarigheter i lagen (t.ex. *hugnads-* respektive *kärleksbrev*) utan, dels att lagarnas medeltida genrer inte differentierats i samband med egendomsöverlåtelse, dels att en mycket stor grupp benämningar i den politiska och praktiska sfären helt tycks saknas i lagarnas normativa värld. — Lagarnas benämningar får alltså betraktas som kristalliseringar på toppen av ett isberg, där basen utgörs av de ca 20 000 bevarade medeltida diplomerna från svensk medeltid.

Redan av terminologin framgår att man många gånger har en klar uppfattning om formella skillnader mellan olika brevtyper, distinktioner som i många fall återgår på latinets, t.ex. *öppet brev*. Men tydligt är att det framför allt är de innehållsliga skillnaderna man tagit fasta på vid benämningen, distinktioner beträffande sändare, ärende, funktion o.d. Därmed fångar terminologin i någon mån just genrekarakteren, men för att få ett bättre begrepp om denna måste självfallet textundersökningar till.

Klart är dock att brev under medeltiden utvecklas till ett rikt förgrenat, mer eller mindre fast fixerat genresystem med både offentlig

och privat användning, av allt att döma nyttjat av många aktörer. Redan terminologin antyder alltså något om den svenska skrivkonstens utveckling och spridning i det medeltida Sverige. — Här är dock på plats med en reservation. Den ovan relaterade indelningen av beläggen är baserad på termens referens till en samhälls- eller aktivitetssfär. Beläggen som sådana härrör dock inte alltid ur källor från dessa sfärer. Förutom diplom fungerar t.ex. religiöst litterära verk som källor. En fråga blir således: används verkliga termen praktiskt? Eller är det bara fråga om en tillfällig översättning? Det faktum att många av orden är fullt levande i dag visar väl att så inte behöver vara fallet utan att nya ord snabbt tycks ha kunnat få fäste. Klart är emellertid att här döljer sig intressanta problem.

5. Sammanfattande diskussion

Huvudsyftet med denna undersökning har varit att beskriva vad som händer i genreterminologin. Med facit i hand, den bevarade textmassan med sin genre- och textexplosion på 1400-talet, kunde man kanske säga att resultatet i viss mån varit förutsägbart. Men, det är nu möjligt att konstatera att också beteckningarna följer samma utveckling som texter och genrer. Skriftfästningen av muntliga inhemska genretexter samt importen och adaptationen av skriftliga genretexter av främmande ursprung leder till en ökad produktion och differentiering inte bara av textproduktionen utan också av det metaspråk som genreterminologin utgör. Om man som Olson (1991: 258 ff.) betraktar metalingvistisk kunskap som en produkt av själva skrivandet kan man anta att (av)skrivandet i sig har bidragit till utvecklandet av en genreterminologi och att en sådan abstraktion å sin sida skärpt blicken för nya termbehov. I anslutning till den av Berlin citerade Barlett (1972: 58 f.) kan därmed hävdas att specialterminologin med ökande erfarenhet utvecklas mot finare distinktioner.

Att ett språks ordförråd växer med tiden under trycket av olika samhällsbehov är ju ett välkänt faktum. Men man kan också fråga sig om det finns universella, systematiska drag i denna process. Två termskikt har urskilts: dels ett 40-tal grundläggande ord, dels ett sekundärt skikt bestående av ungefär 170 sammansättningar. Det medeltida svenska genretermförrådet kan, åtminstone i motsättning till det medeltida latinska, betraktas som ett folkligt termskikt i motsättning till ett lärt. Därmed skulle det kunna jämföras med ett av

Berlin föreslaget utvecklingsförlopp. En terminologi skulle utvecklas på följande sätt (Berlin 1972: 53; för en tabellarisk sammanfattning se s. 79).

GENERIC → LIFE FORM → INTERMEDIATE → UNIC BEGINNERS
SPECIFIC   VARIETAL

Här finns bara anledning att se till de två första stegen, där de grundläggande orden grovt motsvarar Berlins generiska nivå (*maple*), och de sekundära mot dennes specifika nivå (*sugar maple*); till life form-nivån hör i detta fall ett ord som *tree*. Berlins teori innebär att det i ett första stadium bara finns generiska namn och att nya namn i detta skede bildas genom analogi, baserad inte på släktskap utan på likhet (*apple: horse-apple*). Här är det alltså inte fråga om underordning utan sidordning med hjälp av en känd term (ibid. 58). I ett senare skede expanderar termförrådet med hjälp av generalisering (life form-namnen) och/eller differentiering (specifika namn). Den förra processen resulterar i överordning, den senare i underordning. I båda fallen utgår processen från ett centralt generiskt namn. Resultatet kan då bli polysemi där namnets betydelse relateras till två olika nivåer i en hierarki (jfr *hund*). Ulla Ekwall illustrerar i sin avhandling om gotländska växtnamn (1990: 142) en sådan process med ett exempel där både generisk och specifik nivå benämns *fagningsblomma* och där först i ett senare stadium den specifika nivån differentieras (*blå* respektive *gul fagningsblomma*) för att senare återverka så att den ursprungliga beteckningen förses med adjektivet *vit* när den syftar på specifik nivå. Därmed skiljer sig generisk och specifik nivå också till benämningen.

Även om Mitchell tycks mena att det västnordiska medeltidsmaterialet inte kan fångas i de här kategorierna (1991: 9) så förefaller det ändå mig som om de aktuella genrebeteckningarna i någon mån tycks visa att Berlins teori har relevans, även om det här är ogörligt att ta ställning till teorin som sådan. Men om vi t.ex. ser till ett ord som *lag* förefaller det klart att detta hör hemma på en generisk nivå. Under främmande inflytande kommer det till användning för i någon mån analoga företeelser, där den omarkerade termen kommer att markeras som i "himna laghin", syftande på en naturlig, celest lag som inte har någon som helst släktskap med en samhällelig, jordisk lag. Här är det alldeles uppenbart fråga om sidordning. Den generiska nivån avlar också med tiden av sig på en specifik nivå, med underordnade,

markerade termer som *landslag* och *stadslag*, det förra ordet som vi sett inledningsvis polysemt och syftande på såväl hela landets lag som på landskapets lag, i båda fallen kontrasterande mot stadens lag.

Källsituationen till trots finns det åtminstone ett område där det vore möjligt att närmare studera utvecklingen under åtminstone 200 år, nämligen brev-terminologi. Den svenska lagarna använder under hela medeltiden från 1200-talet och framåt i stort sett bara den generiska termen *brev*. Både den producerande eliten och den mottagande publiken är under en lång period obekanta med genren och dess subtiliteter. Först under 1400-talet, då de flesta sammansättningarna och synonymerna kan beläggas, framträder en rik differentiering på specifik nivå. Förhållandet utgör faktiskt ett stöd för Berlins stadiehypotes.

De fornsvenska genretermerna kan emellertid också jämföras med andra synsätt på folklig terminologi. Det är i och för sig ett välkänt faktum att ordförrådet framför allt växer till i områden som berör människors liv och näringar (se därom t.ex. Kärrlander 1993: 159 ff. och där anförd litteratur). Ordrikedom med liten geografisk spridning — det rör sig då i högre grad än här om synonymer — skulle utgå från saker och ting som sysselsätter folks fantasi och affekter, medan ordfattigdom och stor geografisk spridning skulle höra samman med livsviktiga och all dagliga saker och föreställningar. Det förra fallet skulle framför allt realiseras i mindre språkmiljöer medan det senare skulle gälla mer omfattande sådana, där nivellerings-tendenser kan göra sig gällande samtidigt som de aktuella ordens kommunikationsvärde vore högt.

Det skall genast sägas att det här aktuella ordförrådet inte stämmer med den första profilen, karakteriserad av bl.a. affektiv ordrikedom och liten geografisk spridning. Däremot kan det andra typfallet med ordfattigdom, högt kommunikationsvärde och stor geografisk spridning vara applicerbart på ordförrådet i den världsligt-litterära sfären. Här är ju ord som *saga* spridda över hela det nordiska språkområdet. Det vi i huvudsak möter är emellertid en tredje struktur, karakteriserad av ordrikedom, baserad på ett precisionsbehov och med högt kommunikationsvärde inom den grupp där ordförrådet kommer till användning. Det aktuella termförrådet har tillkommit i skärningspunkten mellan en inhemsk, övervägande muntlig kultur, med runorna som skriftmedium, och en internationell latinsk skriftkultur. Det utgör emellertid knappast en folklig terminologi i strikt mening, även om det aktuella ordförrådet till dels utgår från en muntlig tradi-

tion. Det tillhör inte heller en lärd terminologi i egentlig mening. Tidens lärda språk är ju latinet. Vad vi möter är i huvudsak ett ordförråd som utvecklas i mötet mellan en mer eller mindre professionell skrivarklass och inhemska eliters behov. Det är här det svenska skriftspråket skapas och det är här som metaterminologin för detta utvecklas.

Inte oväntat tycks genomslaget för detta möte bli starkast i den offentliga sfären. Det är också här vi möter de första skriftfasta genretexterna, lagar och diplom, alltså de genrer som har den längsta skriftraditionen ur ett senmedeltida svenskt perspektiv. Den utbyggnad och differentiering av begreppsapparaten som lexikondifferentieringen antyder visar sig här både i simplexsynonymer och determinativa sammansättningar.

När det gäller lagar, förordningar o.d. är inslaget av inhemska ord påfallande stort även om också detta återspeglar främmande inflytande som då *stadga* används som översättning för latinska ord och uttryck. Antalet sammansättningar inom lagområdet är också förhållandevis stort, ett knappt 40-tal, vilka också de avspeglar en hög grad av differentiering inom rättsområdet. Förhållandet kan tolkas som ett utfall både av inhemska tradition och främmande novation, framdriven av nya samhällsliga möjligheter och behov.

Om lagen utgör den ena polen av samhällets offentliga sfär, så återspeglas den andra i användningen av *brev*, med ett 70-tal sammansättningar och dessutom synonymer. Här demonstreras, liksom i användningen av *bok* med ett drygt 10-tal icke-religiöst brukade sammansättningar som *skattebok*, *räkenskapsbok* och *stadsbok*, om inte annat, de kyrkliga och världsliga myndigheternas ökande beroende av skrift och skriftliga texttyper.

Benämningsdifferentieringen inom denna offentliga skriftkultur återspeglar liksom textkvarlevorna en ökande medvetenhet om skriftens formella krav samt materiella och språkliga förutsättningar. En medvetenhet om genrens karakteristika kommer även till uttryck i sammansättningar där betydelsen hos det grundläggande ordet differentieras efter innehåll (se t.ex. *bok*) och efter syfte/funktion (se t.ex. *brev*), alltså genrebestämmande drag.

Det förefaller även som om skriftens ökande status inom den världsligt och kyrkligt offentliga sfären spelar en viss roll för tillkomsten av dokument, vare sig de berörda kunde läsa eller ej. Uppsatsens motto och dettas avslutning med påpekandet att en yngre generation under 1400-talet i Stockholms köttmånglareskrå ställer krav på skrift-

fästning av hävdvunnen sedvänja ger inte bara en skymt av ett generationsskifte utan även av de drivkrafter som leder till en utökad användning av skrift. Här spelar uppenbarligen ett nytt statusfyllt mode en roll, något som visar sig också i skråordningarnas tillbörliga latininledning och vapensköldsliknande emblem. — Det är väl dock knappast troligt att pappersexercisen alltid vore så välutvecklad som följande citat ur Peder Månssons Strids-konst och Strids-lag från 1522 låter ana (Sdw. s.v. *script*): "i skipeno strax han (passageraren) är dödher scriffwes alth thz han haffwer, oc ther aff skal skiparan haffwa ena scriffth, oc andra köpmännena, oc tridye scriffwaren".

Verksamheten inom den offentliga sfären domineras alltså av praktiska, ekonomiska och juridiska behov. Man skulle i anslutning till Parkes (1991: 275) kunna se terminologin som ett uttryck för praktisk skriftlighet, introducerad och till stor del genomförd av personer med professionell skriftkompetens, klerker eller lekmän, skolade i kyrkans tradition. Det är ju kyrkan som står för införandet av latinskriften och en föredömlig, praktisk-organisatorisk verksamhet, baserad på skriftlig dokumentation och kommunikation, med en knappast överskattbar verkan också på den världsliga offentligheten. När personer av världsligt eller andligt stånd, skolade i kyrkans latintradition, skulle producera sig på svenskt språk måste de naturligtvis i brist på andra textmönster överföra dem som traditionen bjöd. Att så sker visar sig inte bara i utformningen av genretexter som svenska diplom, där man kan spåra inflytande från *ars dictandi* (se t.ex. senast Vilhelmsdotter 1993), och predikningar, där *ars praedicandi* gör sig gällande (Andersson 1993), utan också i införandet av svensk terminologi för importerade begrepp inom både en praktisk och en religiös sfär. I båda fallen tyder förhållandet på en medvetenhet om genretexternas krav som inte återfinns i den världsligt litterära sfären.

Kyrkans centrala ställning i den litterära sfären framgår positivt av dess bidrag till den fornsvenska genreterminologin på detta område. Förutom sammansättningarna med *-sång*, *-vers* och *-bön* intar då *bok* en rangplats. Ett 20-tal sammansättningar belyser olika viktiga sidor av kyrkans aktivitet både på det juridiskt-kamerala, liturgiska och litterära området.

När det gäller den världsligt litterära sfären är emellertid — av genrebeteckningarna att döma — kyrkans aktivitet av en annan art. Bortsett från det faktum att böcker på svenska för världsligt bruk produceras i bl.a. Vadstena så förefaller man, lika litet som vid t.ex. Karl Knutssons kansli, att bekymra sig om utvecklandet av en

genreterminologi för detta bruk. Kyrkans inflytande tycks faktiskt främst yttra sig i brist på intresse för skriftfästning av traditionella inhemska genrer, något som visar sig i själva källsituationen med dess totala dominans för texter av offentlig, juridisk-praktisk typ och religiös uppbyggelselitteratur. Det som Parkes (1991:275) kallar "recreational literacy" har uppenbarligen inte genomgående stått högt i kurs, något som antyds redan av den bevarade textkorpusens begränsade omfattning. Typiskt är ju att världslig underhållning, historieskrivning i krönikeform, pamfletter, visor o.d. bildar en relativt undanskymd domän, som bortsett från enstaka texter bevarats i få handskrifter.

I den mån inhemska genreord accepteras för religiöst-litterärt bruk så får vi som resultat motsättningar av typen *sång*, som kyrkan accepterat för eget bruk, och *visa*, som tycks användas framför allt om världslig dikt, en domändifferentiering som påminner om den isländska distinktionen mellan religiösa och världsliga biografier. Vidare förefaller det som om vissa världsliga genrer av gammal, mer genuint folklig typ marginaliseras helt. Här saknas emellanåt skriftbelägg inte bara för genretexter utan också för genretermer vilka vi återfinner på västnordiskt område som *nid*. Vägen dit bör ha gått via både lagstiftning och kyrkligt fördömande i andra sammanhang som i fallen *galder* och *bispråk*.

Resultatet för den världsliga litteraturen blir en påfallande termfattigdom, liksom när det gäller den isländska saga-diktningen. Här möter framför allt genreindikatorer av övergripande art. Just bristen på differentiering när det gäller de gamla inhemska orden är anmärkningsvärd. På Rökstenen "sägs" faktiskt texter som åtminstone till innehållet har mycket gemensamt med isländska sagor, men när *saga* dyker upp i det medeltida svenska materialet har ordet, bortsett från specialbetydelsen 'ordspråk', ingen pregnant betydelse. Det fungerar liksom *skämtan* (eg. 'tidsfördriv') som allmän genreindikator. Till skillnad från de praktiska och religiöst-litterära beteckningarna tycks de ha förblivit odifferentierade till innebörden, och någon samsättningsterminologi har inte utvecklats. Endast i ett fåtal fall ger materialet underlag för en mer precis genretolkning som när *minne* nu syftar på en hedrande minnesskål vid gillesdrickning och på det kväde som föredrogs vid skålens drickande.

Det förefaller alltså rimligt att tolka termdifferentieringen inom den världsliga och kyrkliga offentliga, liksom inom den religiöst-litterära sfären, som uttryck både för kyrkans dominans vid själva

skriftfästningen och för den professionella skriftliga tradition som denna introducerade. Såsom mer eller mindre professionella isländska skalder utvecklar en specialterminologi för sitt område, så förefaller en mer eller mindre professionell skrivarklass utveckla en fornsvensk terminologi för offentlig skriftverksamhet och andlig litteratur.

Den världsliga underhållningen skulle i så fall ha fortgått på en mer amatörmässig nivå och fortfarande i en övervägande muntlig kontext, även om de fornsvenska rimkrönikorna, medeltidens stora världsliga genre vid sidan av importerade sådana som äventyr och romans, faktiskt kan vara utformade direkt för skrift. Därvid har emellertid inte kyrkans historieskrivning tjänat som förebild; här gäller andra mönster, hämtade från samma typ av världslig elit som lyssnade till "fagra ord" och politisk propaganda på annat håll i Europa (jfr Jansson 1971). Det kan t.o.m. vara så att kyrkans senmedeltida lärda historieskrivning, med Ericus Olai som främsta företrädare, kommer att stå i opposition till den världsliga. Den svenska krönikeskrivningen kräver visserligen professionell kompetens för utförandet men till anda och syfte står den i den världsliga maktens tjänst (jfr Ferm 1993). Kanske hade de medlemmar i vår svenska stormannaklass som står bakom vår krönikeskrivning framför allt ett intresse av att manifesteras sin egen position och sina egna politiska mål och förklaringar med hjälp av just sitt eget språk, det språk som genom lagarna reglerade samhällets maktstruktur på ett för alla klasser begripligt sätt. Stormännen kan till skillnad från de professionellt skrivande skikten ha haft mindre intresse och behov av att diskutera texterna som sådana och därmed också mindre behov av ett metaspråk. På det världsligt-litterära fältet gäller i så fall att inslag i det ridderliga livet såsom fördragande av rimkrönikor, sagor, äventyr, visor och annan underhållning i form av fagra ord kunde ha ett högt kommunikationsvärde inom hela den nordiska språkgemenskapen, men utan att man funnit nödvändigt att ägna verksamheten en estetisk diskussion eller textuell analys i den professionelles termer.

Om så är fallet finner vi här en förklaring både till att muntliga kulturer i samband med ett slags professionalisering, baserad på samhällets behov och uppskattning av genren, kan utveckla en differentierad terminologi som de isländska skaldernas, och till att så inte sker när samhällssituationen marginaliserar muntliga genrer genom negativ evaluering och/eller högre uppskattning av, som i det här fallet, importerade skriftgenrer av praktisk och religiös natur. En förändrad normbild tycks medverka till att skriftfästningen under svensk

medeltid kommer att inriktas på framför allt religiös uppbyggelse respektive ekonomisk-juridisk dokumentation och kommunikation.

*

Undersökningen har lett till en rad intressanta frågor som fortfarande söker svar. Hur ser egentligen termernas ursprung ut? Hur utvecklas de i form, betydelse och användning? Vilka lever och vilka dör? Vilka strategier används för att fylla luckorna? Hur samverkar synonymerna inom särskilda områden som lagspråket? Och hur ser egentligen ordförrådets tillväxt ut om man betraktar det ur ett mer övergripande, strukturellt perspektiv? Kan ordförrådet belysa olika gruppers skriftbruk? Vilka är det som introducerar termerna? I vilket sammanhang? Skillnader mellan professionella och icke-professionella skrivare och användare? Olika typer av terminologi i olika sociala miljöer?

För belysning av problemen räcker det självfallet inte att söka i ett lexikons balsamerade språkprov; här krävs direktundersökningar av ordens liv i de bevarade texterna. Vare sig en termundersökning inriktas på en djupdykning i språkbruket inom en särskild genre eller genregrupp eller på ett särskilt termfält spritt över större genregrupper, så krävs att hänsyn tas till de främmande och då framför allt latinska ekvivalenterna och synonymerna. Dessa utgör många gånger ett levande inslag också i svenska texter, men dessutom bildar sådana en klangbotten där svenska översättare/kompilatörer/skrivare söker förebilder och uppslag. Uppgiften kräver därmed ett studium av handskrifterna själva. Det är där vi möter det direkta uttrycket för språk- och skriftbruket i konkreta skrivsituationer, karakteristiska för en viss skriftmiljö. Uppgiften underlättas numera av de jämförelsemöjligheter som erbjuds genom pågående konkordansarbeten och den nya filologins intresseförskjutning till förmån för texternas produktionsvillkor och adaptation till olika typer av användarmiljöer. Alltså också mot människorna bakom texterna och handskrifterna.

Litteratur

- Andersson, R. (1993), *Postillor och predikan*. Runica et mediaevalia 1. Stockholm.
- Berlin, B. (1972), "Speculations on the growth of ethnobotanical nomenclature". *Languages in society* 1.

- Carlquist, J. (u.å.), *Fornsvenska helgonlegender*. (Doktorsavhandling under arbete vid Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.)
- Collijn, I. (1945–8), *Fornsvensk bibliografi. Supplement II*. Häfte 1–3. Almqvist & Wiksells boktryckeri AB. Uppsala.
- Denny, J. P. (1991), "Rational thought in oral culture and literate decontextualization". D. R. Olson & N. Torrance (utg.), *Literacy and orality*. Cambridge university press. Cambridge m.fl.
- Dimter, M. (1981), *Textklassenkoncepte heutiger Alltagssprache*. Niemeyer. Tübingen.
- Ekwall, U. (1990), *Gotländska växtnamn*. Acta universitatis stockholmiensis. New series. 19. Stockholm.
- Ferm, O. (1993), "När och för vem skrev Ericus Olai sin Chronica regni Gothorum?" *Lychnos* 1993.
- Geete, R. (1903), *Fornsvensk bibliografi*. Norstedt & söner. Stockholm.
- (1919), *Fornsvensk bibliografi. Supplement*. P. A. Norstedt & söner. Stockholm.
- Glier, I. (1971), *Artes amandi. Untersuchungen zu Geschichte, Überlieferung und Typologie der deutschen Minnereden*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München.
- Feldman, C. Fleischer (1991), "Oral metalanguage". D. R. Olson & N. Torrance (utg.). *Literacy and orality*. Cambridge university press. Cambridge m.fl.
- Hauptmeyer, H. (1987), "Sketches of theories of genre". *Poetics* 16.
- Jansson, S.-B. (1971), *Medeltidens rimkrönikor*. Studia litterarum upsaliensia 8. Uppsala.
- Kärrlander, E. (1993), *Skrabbig och skraltig, karsk och katig. En semantisk studie av svenska dialektala adjektiv avseende hälsotillstånd*. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet. Ser. A: 20. Uppsala.
- Larsson, I. (1993), "De medeltida lagarna om skrift och språk". B. Söderberg & I. Larsson (utg.). *Nordisk medeltidsliteracy i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv*. MINS 39. Stockholm.
- Lönnroth, L. (1964), "Genrebegreppen". *Isländska sällskapet årsbok* 1964.
- (1975), "The concept of genre in saga literature". *Scandinavian Studies* 47.
- Mitchell, S. A. (1991), *Heroic sagas and ballads*. Cornell university press. Ithaca & London.
- Olson, D. R. (1991), "Literacy as metalinguistic activity". D. R. Olsson & N. Torrance (utg.). *Literacy and orality*. Cambridge university press. Cambridge m.fl.
- Ong, W. (1982), *Orality and literacy: The technologizing of the word*. Methuen. London & New York.
- Parkes, M. B. (1991), *Scribes, scripts and readers*. The Hambledon press. London & Rio Grande.
- Swales, J. (1990), *Genre analysis*. Cambridge university press. Cambridge m.fl.
- Swenson, K. (1991), *Performing definitions: Two genres of insult in Old Norse*

- literature*. Studies in Scandinavian literature and culture. Vol. 3. Columbia.
- Söderwall, K. F. (1884–1918), *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* 1–2. Berlingska boktryckeri- och stilgjuteri-aktiebolaget. Lund.
- Wiktorsson, P.-A. (1988), "Beteckningar för lag i diplom". *Rättshistoriska studier* 14.
- Vilhelmsdotter, G. (1993), "Biskop Thomas brev till Karl Knutsson". *Smärre texter och undersökningar*. SFSS. Ser. 3. Häfte 1.